

osmanlı askerî teşkilâtı

Osmanlı Askerî Teşkilatı

Kara Kuvvetleri

Merkez Kuvvetleri

Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin kara kuvvetleri merkez ve eyalet askerlerinden oluştu. Kapıkulu Ocakları adıyla da anılan merkez kuvvetleri yaya ve atlı birliklerden teşekkül ederdi.

576

Abdülkadir Özcan*

Yaya Kapıkulu Ocakları

Yayalar yeniçeri, acemi, cebeci, topçu, top arabacı, humbaracı ve lağımçı ocaklarına ayrılırlardı. Rumeli'de fetihlerin artması üzerine savaş esirlerinden faydalanılma yoluna gidildi. I. Murad zamanında *Pençik Kanunu* çıkartıldı. Buna göre, savaş esirlerinin beşte biri vergi karşılığı yeniçeri oluyordu. Bu savaş esirlerinin doğrudan yeniçeri yapılmasının mahzurları görülünce, önce Anadolu'daki Türk çiftçilerinin yanına verilmeleri kararlaştırıldı. Böylece bu esirler hem Türkçe'yi hem de Türk-İslâm âdetlerini öğreneceklerdi. Asıl askerî eğitimleri için ise önce Gelibolu'da, İstanbul'un fethinden sonra da burada birer "Acemi Ocağı" kuruldu. Bir nevi askerî okul statüsündeki bu ocak, sadece yeniçeri ocağının değil öteki kapıkulu ocaklarının da nefer ihtiyacını karşılardı. Acemi ocağının nefer ihtiyacı önceleri sadece savaş esirlerine münhasır iken, zamanla bunun kâfi gelmemesi üzerine *Devşirme* usulüne başvuruldu. Osmanlı tebaası

Kuruluş yıllarında Osmanlı Devleti'nin düzenli askerî birlikleri yoktu. Osman Gazi zamanında eli silah tutanlar savaşa katılır, muharebe bitince herkes işinin başına dönerdi. İlk düzenli askerî birlikler Orhan Bey zamanında kuruldu. Yaya ve müsellemler (atlı) denilen ve Türk gençlerinden toplanan bu kuvvetler biner kişilik birliklerden oluşuyordu. Bunlar sadece savaş halinde iken ücret alırlar, barış zamanında kendi işleriyle meşgul olurlardı. Kumandanları onbaşı, yüzbaşı ve binbaşı ünvanlarıyla anılan bu geçici askerler, gittikçe büyüyen bir devletin ihtiyacını karşılayamaz hale gelince başka ve dâimî bir ordunun kurulması kararlaştırılmıştır.

(*) Prof. Dr., Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Hristiyan çocuklarının belli kurallar dahilinde toplanıldıktan sonra, eğitilerek başta askerlik olmak üzere devlet kadrolarına adam yetiştirmeye yönelik olan devşirme sistemi yüzyıllarca Acemi ocağının en büyük nefer kaynağı olmuştur. Özellikle yabancı araştırmacılar tarafından, zımî çocuklarının ailelerinden koparılmasının ve müslümanlaştırılmalarının onların hukukuna tecavüz olduğu ve İslâm hukukuna ters düştüğü yolunda devşirme sistemine itirazlar yapılmıştır. Bu itiraz kısaca, İslâm devletiyle zimmet akdi yapmış gayrimüslim tebaadan alınan cizye vergisinin bazen zorunlu askerlik yapmaya dönüştürülmesi, toplanan çocukların ise büyü çağına erişmemeleri, dolayısıyla henüz ailelerinin dinine tabi olmadıkları, bilakis, "her doğan çocuk İslâm fitratı üzerine doğar; daha sonra anne ve babası onu yahudileştirir, nasranileştirir ve mecusileştirir" mealindeki hadis-i şerifle izah edilebilir. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren *kul kardeşi* ve *ağa çırağı* adları altında kanun dışı yollarla başka neferler de ocağa alınmış, böylece ocak nizamı bozulmaya başlamıştır.

Acemi ocağında belli bir süre eğitilen adaylar, başta yeniçeri ocağı olmak üzere öteki kapıkulu ocaklarına verilirlerdi ki, buna *kapıya çıkma* denirdi.

Kapıkulu ocaklarının en nüfuzlusu ve kalabalığı olan yeniçeri ocağı I. Murad zamanında Edirne'nin fethinden sonra kuruldu. Dolayısıyla ilk yeniçeri kışlası Edirne'de yapıldı. İstanbul'dan sonra bu şehirde de kışlalar yapılmıştır. Yeniçeri ocağı yaya, segban ve ağa bölüklerine ayrılırdı. Cemaat adıyla da anılan yayalar 101 ortadan (bölük) oluşurdu. Önceleri müstakil olan segban bölükleri Fatih Sultan Mehmed zamanında yeniçeri ocağına ilhak edilmişlerdir. Ağa bölükleri ise II. Bayezid zamanında (1481-1512) ihdas edilmiştir. Böylece yeniçeri ocağındaki orta ve bölük sayısı 196'ya çıkmıştır.

Ocağın en büyük zabiti yeniçeri ağasıdır. Bunun altında segbanbaşı, kul kethüdâsı, zağarcıbaşı, segsoncubaşı, turnacıbaşı, haseki ağalar ve başçavuş gibi yüksek rütbeli zâbitler bulunurdu. Daha aşağıda ise deveciler, yayabaşılar, muhırbaşı, kethüdayeri ve bölükbaşılar vardı. Yeniçeri ağası İstanbul'un önemli bir kısmının âsâyışinden de sorumluydu. Onun başkanlığında toplanan seg-

banbaşıya takaddüm ederek ikinci büyük zabıt ve yeniçeri ağalığına namzet kişi olmuştur.

İstanbul'daki yeniçeri kışlaları Şehzadebaşı ve Aksaray semtlerindeydi. Bunlardan birincisine *Eski odalar*, ikincisine ise *Yeni odalar* denirdi. Birçok kapısı olan bu kışlalar kendi içlerinde, oda denilen birimlere ayrılmıştı. Bütün kapıkulu ocakları neferleri gibi, yeniçerilerin de iâşeleri kendilerine aitti. Bu ihtiyaçlarını devletten ulûfe (mevâcib) adı altında aldıkları maaşla karşılardı. Özel kıyafet ve serpuşları olan yeniçerilere, mevsimine göre yazlık ve kışlık kumaşlar verildi. Yeniçerilerin birçok bayrak ve nişanı vardı. Bunların en büyüğü İmâm-ı Âzam Bayrağı idi ve ocağın sünnilîğinin işaretiydi. Yeniçeri ocağının nizâmı XVI. yüzyıl sonlarından itibaren bozulmaya başlamış, ıslâhî mümkün olmamış ve ocak 1826 yılında II. Mahmud zamanında kaldırılmıştır.

Cebeci ocağının başlıca görevi yeniçerilere silah sağlamak, bunları imal etmek ve bakımını yapmaktır. İstanbul'da ve taşrada Belgrad, Budin gibi bazı stratejik önemi büyük merkezlerde *cebehâne* denilen silah depo ve imalâthaneleri vardı. Buralarda da cebeciler bulunurdu. Cebeci ocağının da nefer kaynağı acemi ocağıydı. En büyük zâbiti cebeci başı olup bunun altında dört kethüda, cebeciler başçavuşu, kâtip ile orta ve bölük kumandanları vardı. İstanbul'un Hocaapaşa, Ayasofya ve Ahırkapı semtlerinin muhâfazası cebeci başıya aitti. Bazen yeniçerilerle birlikte isyan olaylarına katılan cebeci ocağı da 1826 yılında lağvedilmiş, fakat yerine yeni bir tüzükle *Cebehâne-i Âmire Ocağı* kurulmuştur.

Yaya kapıkulu ocaklarından *Topçu ocağı*, Yeniçeri ocağından sonra kurulmuştur. Mensuplarının başlıca görevi top imal etmek ve bu silahları kullanmaktır. Top imalathanesi İstanbul'un Tophâne semtindeydi ve Fatih Sultan Mehmed zamanında (1451-1481) yapılmıştı. İstanbul'dan başka, bazı sınır kalelerinde ve özellikle maden yataklarına yakın yerlerde de top imalâthaneleri vardı. Türk topluluğu en yüksek dönemini Fatih Sultan Mehmed zamanında yaşamış, demir, bakır ve tunçtan çok büyük toplar, bu arada ilk defa havan topları dökülmüştür. Nakli güç yerlerde seyyar top dökümhaneleri kurulurdu.

Topçu ocağının âmiri olan topçubaşı İstanbul'un Tophane ve Beyoğlu semtlerinin âsâyışin-

den sorumluydu. Bunun altında dökümcübaşı (dökümcübaşı), kethüda ve çavuş bulunurdu. Top imâ-lathanesi, daha sonraki yıllarda ihtiyaç duyuldukça genişletilmiştir. Zamanla fonksiyonunu kaybedince, III. Mustafa döneminde Avrupa'dan topçu ustaları getirilmiş ve *Sür`at topçuları* adıyla yeni bir sınıf teşkil edilmiştir.

Yaya kapıkulu ocaklarından *Top Arabacıları Ocağı*'nin başlıca görevi, büyük topların naklini sağlamaktı. Topçu Ocağı'na bağlı olarak XV. yüzyılda kurulmuştur. İstanbul'da ve taşrada stratejik yerlerde kışlaları bulunurdu. Arabacı neferlerinin, top arabası yapmak ve top nakletmek gibi iki türlü hizmetleri vardı. Ocağın en büyük zâbiti olan top arabacılarıbaşısının altında kethüda, başçavuş, kethüdayeri, ocak kâtibi ile bölük zâbitleri vardı.

Humbaracı Ocağı, bir nevi el bombası olan humbara silahının imal edildiği ve kullanıldığı yerdir. Önceleri Cebeci ve Topçu ocaklarına bağlı olan humbaracılar, İstanbul'un fethinden sonra müstakil hale getirilmişlerdir. Merkezde ve taşrada hizmet ederlerdi. Merkezdekiler maaşlı, taşradakiler ise dirlikliydi. Hepsinin âmiri humbaracıbaşı idi. Zamanla ihmale uğrayan ocak, XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne iltica eden Comte de Bonneval'in (Humbaracı Ahmed Paşa) gayretleriyle ıslâh edilmiş de daha sonra tekrar ihmal edilmiştir.

Lâğımıcılar teknik bir sınıftı. Başlıca görevleri toprak altından tüneller açarak buralara yerleştirdikleri patlayıcı maddelerle kale fetihlerini kolaylaştırmaktı. Maaşlı ve timârlı lâğımıcılar vardı. Âmirleri lâğımıcıbaşıydı. *Lâğımıcı Ocağı* da zamanla bozulmuştur. XVIII. yüzyılda ıslâhına çalışılmışsa da eski gücüne kavuşmamıştır.

Atlı Kapıkulu Ocakları

Atlı Kapıkulu Ocakları'nın mensuplarına kapıkulu süvarileri denirdi. Altı bölükten oluşan kapıkulu süvarilerinin de Osmanlı Devleti'nin büyümesinde etkin rolü olmuştur. İlk teşkil edilenler sipah ve silâhdar bölükleriydi. Daha sonra sağ ve sol ulûfecilerle, sağ ve sol garipler teşkil edilmiştir. Kapıkulu süvarilerine *Altı Bölük Halkı* da denirdi. Süvariler mevkîce yayalardan üstün ise de, nüfuz bakımından onların altındaydı. Efradı, başta yaya kapıkulu ocakları (özellikle yeniçeriler) olmak üzere,

saray ve saraya bağlı okul statüsündeki kurumlardan alınırdı. Süvari bölüklerine geçmeye *bölüğe çıkma* denirdi.

Süvari bölükleri, taşıdıkları sarı, kırmızı, yeşil ve alaca bayraklarının adlarıyla da anılırlardı. İmtiyazlı ilk iki bölüğe *Yukarı Bölükler*, ulûfelilere *Orta Bölükler*, gariplere ise *Aşağı Bölükler* denirdi. Süvarilerin başlıca görevi sefer esnasında padişahın otağını korumak, askerin geçeceği yolları temizlemek, köprüleri tamir ettirmek, sancakları muhafaza etmek ve benzeri işlerdi. Kapıkulu süvarileri de yayalar gibi XVII. yüzyıldan itibaren önemlerini kaybetmişler ve 1826 yılında ortadan kaldırılmışlardır.

Timârlı Sipahiler

Osmanlı Devleti'nin asıl askerî gücünü eyaletlerdeki kuvvetler teşkil ederdi. Bu kuvvetlerin de esasını timârlı sipahiler oluştururdu. Yaya, müsellemler, yürük, cerehor, canbaz, akıncı, deli, azeb, gönüllü ve beşliler ise yardımcı eyalet kuvvetlerinden idi.

Topraklı süvari de denilen timârlı sipahiler Osmanlı toprak sisteminin askerî yönüyle ilgili uygulaması sonunda ortaya çıkmıştır. Sistem bir yönüyle toprağın işlenmesini ve ürün alınmasını sağlarken, diğer yönüyle de devletin asker ihtiyacına hizmet ederdi. *Dirlik* denilen ve gelirine göre *timâr*, *zeamet* ve *has* diye üçe ayrılan mîrî arâziyi tasarruf edenler, ekip biçtikleri arâzinin senelik gelirine göre her türlü masrafı kendilerine ait olmak üzere atlı askerler yetiştirmek zorunda idiler. *Cebelî* denilen bu askerler, bağlı olduğu sipahinin para ile satın aldığı veya savaşta esir ettiği köleleriydi. Bu tür yükümlülüğü olan dirlik sahipleri vergiden muaf tutulurlardı. Her 1000 timârlı sipahi bir alay beyinin kumandası altında sefere giderdi. Alay beyinin altında subaşı, çeribaşı, bayraktar ve çavuş gibi küçük rütbeli zâbitler bulunurdu. Bunlar barış zamanında, buldukları kazada âsâyişi sağlardı. Merkezden sefer emrini alan beylerbeyi ve sancak beyleri bu emri ve gereğinin yapılmasını alay beyleri vasıtasıyla timârlı sipahilere bildirirlerdi. Mazetsiz sefere katılmayan timârlı sipahinin dirliği elinden alınır, savaşlarda başarılı olanların ise dirliklerine zam yapılırdı. Her eyaletteki timar ve zeamet sahiplerinin adlarını ve dirliklerinin miktarı ve

yerlerini gösteren düzenli defterler tutulurdu. Sefer sırasındaki yoklamalar bu defterlere göre yapılırdı.

En mükemmel şeklini Kanuni Sultan Süleyman zamanında alan timârlı sipahi teşkilatı XVI. yüzyıl sonlarından itibaren bozulmaya başlamıştır. Bunun başlıca sebebi, kanun dışı tevcihler yapılması ve bu tayinlere rüşvet karışmasıdır. Bu yüzden müteakip yüzyıllarda önemi iyice azalan timârlı sipahiler geri hizmete alınmışlar, yerlerini derme çatma nizamsız kuvvetlere bırakmışlardır.

XVIII ve XIX. yüzyıllarda islâhına çalışılan timârlı sipahi teşkilatı 1847 yılında lağvedilmiştir.

Yardımcı Taşra Kuvvetleri

Yukarıda eyalet kuvvetleri arasında zikredilen fakat aslında asıl orduya yardımcı olan birliklerdir. Bunlar *öncü*, *geri hizmet* ve *kale kuvvetleri* şeklinde üç grupta ele alınabilir.

Öncü kuvvetler azeb, akıncı vs. deli gibi birliklere ayrılabilir. Bunlardan eyalet askeri statüsündeki *azebler* öncü piyade birliklerindedir. Kuruluşları Yeniçeri Ocağı'nın teşkilinden öncedir. Savaş esnasında ordunun en önünde bulunurlar, dolayısıyla ilk hücumlara bunlar maruz kalırlardı. Savaş başlayınca sağa sola açılarak topçuların ateş etmelerini sağlardı. XVI. yüzyılda kale muhafızı olarak kullanılan azebler II. Mahmud zamanında kaldırılmışlardır.

Akıncıların varlığı devletin kuruluşu kadar eskidir. Daimi ordunun kurulmasından önce, tamamı atlı olan askerler akıncı statüsündeydi. Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasından sonra, görevleri tedricen sınır boylarına inhisar etmiştir. Önceleri devlet hazinesine hiçbir yükleri olmayan akıncılar, her türlü ihtiyaçlarını kendileri temin ederler, genellikle düşmandan aldıkları ganimetle geçinirlerdi. Buna karşılık devlete vergi vermezlerdi. Fakat zamanla başarılı akıncılara timâr tevcih edilmiş, böylece dirlikli akıncılar ortaya çıkmıştır.

Belli kanun ve tüzükleri olan akıncıların en büyük âmirine akıncı beyi denirdi. Bağlı oldukları beyin adıyla anılan akıncılar genellikle Rumeli'de kullanılırlar, ancak gerek görülürse Anadolu'da da istihdam edilebilirlerdi. Akıncılık uzun süre Evrenos, Turhan, Mihâl ve Malkoç oğulları gibi ailelerin

uhdesinde kalmıştır. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren sadece ismen varlığını sürdüren akıncıların yerini *serbad kulları* ve Kırım kuvvetleri almıştır.

Deli denilen öncü birlikler de akıncılar gibi atlıydı. Delice cesaretlerinden dolayı bu adı almışlardı. Önceleri sadece Rumeli'deki hudut beylerinin maiyetinde kullanılan deliler, XVII. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki vezir ve beylerbeyilerin maiyetlerinde de teşkil edilmiş ve tamamen ücretli maiyet askeri olmuşlardır. Kılık kıyafetleri ile düşmanı korkutan deli askerleri XVII. yüzyıldan itibaren efendilerinin sık sık görevden alınmaları yüzünden işsiz kalmışlar ve buldukları yerler için tehlike unsuru olmuşlardır. Islâhları için ciddi bir çalışma bulunmayan deli teşkilatı 1829 yılında kaldırılmıştır.

Geri hizmet birlikleri yaya, müsellemler, yürük, cerehor, canbaz ve şatır gibi başlıklar altında toplanabilir. Kuruluş yıllarının askeri birlikleri olan yaya ve müsellemler, Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasından sonra tedricen geri hizmete alınmışlardır. Başlıca görevleri sefer zamanında ordunun geçeceği yolları açmak, hendek ve siper kazmak, top ve gülle nakli yapmak, cephedeki askere zahire taşımaktı. Barış zamanında ise kale tamiriyle meşgul olurlar; maden ocaklarında ve tersânelerde çalışırlardı. Yayalar sadece Anadolu'da istihdam edilirken, müsellemler hem Anadolu'da hem de Rumeli'de kullanılırlardı. Yayaların Rumeli'de gördükleri işleri yürükler yapardı. Bu birliklerin her birinin ayrı teşkilatı vardı. Öteki geri hizmet birliklerinden olan canbazlar, tatarlar ve garipler de ordunun işçi sınıfındandı.

Serhad kulu da denilen *kale kuvvetleri* yaya statüsündeydi. XVI. yüzyıldan itibaren azebler kısmen bu statüye bağlanmıştı. Yine kale kuvvetlerinden olan *gönüllü* ve *beştiler* ise, buldukları yerin halkından seçilerek teşkil edilirdi. *Hisar eri* veya *Fârisan* denilen kale muhafızları da kale kuvvetlerinden idi.

Askerî Teşkilâtın Bozulması

Gerek merkez, gerekse taşrada askeri teşkilâtın bozulmasının başlıca sebebi kânun ve nizâma uymamaktır. Bozulmanın Kânûni Sultan Süleyman zamanında başladığı, fakat III. Murad döneminde

kendisini gösterdiği umûmiyetle kabul edilen bir gerçektir. Sık vuku bulan cülûslar yüzünden sık verilen bahşişler hazineyi tüketmiş, İstanbul büyük askerî ayaklanmalara sahne olmuştur. Taşrada ise, timâr tevcihlerindeki suistimaller askerî teşkilatın bozulmasının başlıca sebebidir.

IV. Murad (1623-1640) ve Köprülüler zamanındaki (1656-1676) zecrî tedbirler dışında XVII ve XVIII. yüzyıllarda askerî teşkilâtın ıslâhı için ciddi hiçbir tedbir alınmamıştır. XVIII. asırda Batı ordularının üstünlüğü kabul edilmiş ve ilk defa I. Mahmud zamanında (1730-1754) askerî ıslâhat girişiminde bulunulmuştur. Osmanlı hizmetindeki Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) Humbaracı Ocağı'nı; III. Mustafa zamanında (1757-1774) Baron de Tott Topçu Ocağı'nı ıslâha çalışmışlarsa da, bu girişimlerden kalıcı başarılar elde edilememiştir. 1773 yılında açılan Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun'un (Deniz Mühendishânesi), bu asrın en kalıcı ıslâhat teşebbüsü olduğu söylenebilir.

III. Selim ve Nizâm-ı Cedîd

580

Osmanlı Devleti'nde gerçek mânâda köklü ıslâhat girişimi III. Selim zamanında (1789-1807) olmuştur. İşe ordudan başlayan bu yenilikçi padişah Nizâm-ı Cedîd adıyla yeni bir ordu kurmuştur. Bu ordunun askerleri Avrupaî tarzda bölük, tabur ve alaylara ayrılmış ve yine Batı tarzında eğitilmelerine özen gösterilmiştir. Modern Türk ordusunun ilk çekirdeği sayılan bu üniformalı ordunun giderleri için *İrâd-ı Cedîd* adıyla ayrı bir hazine kurulmuştur. Yeniçeri Ocağı dışındaki öteki kapıkulu ocaklarını da ıslâha çalışan bu padişah döneminde, 1795 yılında Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun (Kara Mühendishânesi) açılmış, bu arada timâr sisteminin ıslâhına çalışılmıştır. Ancak dış ve iç tahriklerle Kabakçı Mustafa önderliğinde çıkan isyan sonucu önce Nizâm-ı Cedîd tarihe karışmış, bir yıl kadar sonra da bu ordunun kurucusu hayatını kaybetmiştir (1808).

II. Mahmud ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye

Asıl kalıcı askerî yenilikler II. Mahmud zamanında (1808-1839) gerçekleştirildi. Saltanatının ilk devresi sayılan 1808-1826 yılları arasında ilk as-

kerî yenilik girişimini Vezîriâzam Alemdâr Mustafa Paşa yaptı. *Segban-ı Cedîd* adıyla 1808'de kurulan yeni ordu, Nizâm-ı Cedîd ordusunun isim değiştirmiş şekli görünümündeydi. Ancak uzun ömürlü olmamış, bir askerî ayaklanma sonucunda kurucusuyla birlikte ortadan kalkmıştır. Bizzat II. Mahmud'un ilk denemesi olan *Eşkinçi Ocağı* 1826 Mayıs'ında Yeniçeri Ocağı'nın ilgası arefesinde kurulmuş, fakat bu da yine bir askerî ayaklanma ile büyük tepki çekmişti.

15 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye* Devlet-i Aliyye'nin sonuna kadar devam eden ilk talimli ordu olmuştur. Her yönden Nizâm-ı Cedîd ordusuna benzeyen bu kalıcı ordu günümüz modern Türk ordusunun nüvesi sayılabilir. Teşkilâtı ütbâriyle Nizâm-ı Cedîd ordusuna benzeyen Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin en büyük kumandanına *serasker* unvanı verildi. Bölük kumandanları binbaşı unvanıyla anıldı. Daha aşağıda yüzbaşı ve mülâzımlar vardı. Zamanla yapılan düzenlemelerle yeni rütbeler ihdas olunmuş ve günümüz askerî makamlarına yakın bir hiyerarşi ortaya çıkmıştır.

Yeni ordunun giderleri için *Mansûre Hazinesi* adıyla ayrı bir hazine kurulmuş, böylece devlet hazinesine yük olmaktan kaçınılmıştır. Zamanla Anadolu'nun ve Rumeli'nin bazı merkezlerinde de kurulan Asâkir-i Mansûre'nin adı Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) *Asâkir-i Nizâmîyye*'ye çevrilmiştir. Yeni ordunun takviyesi için taşrada ayrıca yedek güç olarak *Redif* birlikleri teşkil edilmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından (1839) sonra askerî alanda da gelişmeler olmuştur. Ezcümle, askere almada kur'a usulü benimsenmiş ve muvazaf askerlik süresi kısaltılmıştır. Daha sonraki yıllarda ise Osmanlı Kara Kuvvetleri Birinci, İkinci, Üçüncü vs. gibi ordulara ayrılmıştır. Sultan Abdülaziz zamanında (1861-1876) hassa alayları kurulmuş, yeni bir askerî kıyafet benimsenmiş ve askerî okulların ıslâhına çalışılmıştır.

II. Abdülhamid'in uzun saltanat döneminde (1876-1909) de devam ettirilen askerî yeniliklere Doğu Anadolu'daki aşiretlerden *Hamidiye Süvari Alayları*'nin kurulması eklenmiştir. Asıl ordunun ıslâhı için Avrupa'dan askerî komisyon getirtilmiştir.

Ancak, ordunun politika ile meşgul olması ve 1908 ihtilâlini yapması savaş gücünü kaybetmesine yol açmıştır.

Osmanlı Devleti 1914 yılında girdiği Birinci Dünya Savaşı sonunda tarih sahnesinden çekilirken, tabii olarak ordusunu da kaybetmiş; Millî Mücadele esnasında yine Osmanlı bâkiyesi Türk halkından teşkil edilen yeni Türk ordusu destan yazmış ve günümüz modern Türk ordusunun çekirdeğini oluşturmuştur.

Deniz Kuvvetleri

Osmanlı Türkleri'nin denizle temasları, başta Karesi olmak üzere Aydın ve Menteşe ile Candar oğulları gibi denizde kıyısı olan beyliklerin ilhakından sonra olmuştur. Başlangıçta bu beyliklerin tersanelerinden yararlanan Osmanlılar ilk büyük tersanelerini Yıldırım Bayezid zamanında Gelibolu'da kurdular. Fakat deniz gücü bakımından henüz Venedik ve Ceneviz gibi denizci devletlerle boy ölçüşebilecek kudrette değillerdi. Bununla birlikte 1399'da Yıldırım'ın İstanbul kuşatması sırasında Bizans'a yardım için yola çıkan bir Ceneviz filosu Osmanlı donanması tarafından Çanakkale Boğazı'nda durdurulmuşsa da, Venedik'in ve Rodos şövalyelerinin desteğiyle yapılan ikinci girişimlerinde durdurulamamışlardır. Çelebi Mehmed döneminde (1413-1421) de devam eden bu münasebetlerde Çalı Bey kumandasındaki Osmanlı donanması Venedik donanmasına yenilmiştir. Ülke birliğinin tesisinden sonra gelişmesini sürdüren donanmamız, II. Murad zamanında (1421-1451) Karadeniz'de faaliyet göstermiş ve Trabzon-Rum İmparatorluğu'nu vergiye bağlamıştır.

Fakat Osmanlı donanması gerçek anlamda İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed zamanında kalıcı ve büyük fetihlere imzasını atabilmiştir. İstanbul'da Haliç'te kurulan Tersane-i Âmir'e'de büyük gemiler inşa edilmiş ve ilk deniz fetihleri bundan sonra gerçekleşmiştir. İlk etapta Osmanlı kıyı şehirlerini tehdit eden Ege adaları zapt edilmiştir.

II. Bayezid zamanında bir yandan büyük savaş gemileri inşa edilirken, bir yandan da Kemal ve Burak (Barak) reisler gibi kurt denizciler Osmanlı hizmetine alındı. Zira 1489'da Kıbrıs'ın Vene-

dikiler tarafından alınması, denizciliğin önemini daha da arttırmıştı. Mora Yarımadası'nın ve civarındaki adaların fethinde Venedik ve Fransız gemileriyle karşılaşan Osmanlı donanması onlara üstünlük sağlamıştır.

Yavuz Sultan Selim zamanında (1512-1520) Haliç Tersanesi genişletilmiş ve daha büyük gemiler yapılmıştır. Bu arada Mısır'ın ilhâkından sonra Osmanlı hizmetine giren Selman Reis ilk Süveyş kaptanı olmuştur.

Fakat Osmanlı denizciliği gücünün zirvesine Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) Barbaros Hayreddin Paşa'nın Devlet-i Aliyye hizmetine girmesiyle ulaşmıştır. Gelibolu ve İstanbul'dan başka Kara Deniz, Marmara, Ege ve Ak Deniz liman şehirlerinde birçok tersane daha kuruldu; mevcut olanlar ise genişletildi. Barbaros'tan itibaren kaptan-ı deryalara beylerbeyilik rütbesi verildi ve Hayreddin Paşa bu göreve Cezayir beylerbeyi olarak getirildi. Bundan böyle kaptanpaşalık, önemi gittikçe artan bir devlet makamı haline geldi. Kanuni devrinde teşkil edilen ve *Cezâyir-i Babr-ı Sefid* (Akdeniz Adaları) denilen eyaletin beylerbeyliğine kaptanı deryalar getirilirdi. Merkez sancağı Gelibolu olan bu eyaletin sancakları Eğriboz, İnebahtı, Midilli, Sığacık, Kocaeli, Karlıeli, Mizistre, Sakız vs. gibi adalar ve bazı sahil şehirleri idi. Divân-ı Hümâyûn'un aslî üyelerinden olan kaptan-ı deryanın altında tersane emini, tersane kethüdası, tersane ağası ve tersane kâtibi gibi görevliler vardı. Kaptan-ı derya, barış zamanlarında tersane ve donanma meseleleriyle meşgul olurdu. Bir sefer esnasında Kaptanpaşa Eyaleti'nden 40 bin civarında savaşı asker çıkardı. Kaptanpaşa Eyaleti'ne bağlı sancak beylerine *derya beyi* denirdi.

Osmanlı bahriyesi esas tersane erkânı olan sanatkârlar ile tersane halkı denilen kaptanlar, reisler ve diğer görevlilerden oluşurdu. Azeb ve lewend gibi savaşı askerler de bu sınıfa dahildi.

Barbaros ekolünde yetişen Turgut Reis, Pi-yale ve Kılıç Ali paşaların mevcudiyetiyle devam eden denizlerdeki üstünlük, XVII. yüzyıl başlarından itibaren gerilemeye başlamış ve zamanla Batı'ya geçmiştir. Ancak bu asrın sonlarında donanmada yapılan ıslâhatı müteakip kürekle işleyen gemilerin yerini yelkenli kalyon tipi gemiler almış, bu arada patrona, riyale ve kapudane rütbeleri teşkil

edilerek hiyerarşi kısmen değiştirilmiştir. Böylece tekrar elde edilen üstünlük 1770 yılında donanmanızın Çeşme'de Ruslar tarafından yakılmasıyla sona ermiştir.

1773 yılında Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun (Deniz Mühendishânesi) kurulmuştur. Bir yandan burada denizci yetiştirilirken, bir yandan da Batı tarzı gemiler inşa edilmiştir.

III. Selim, islahat faaliyetleri çerçevesinde donanmayı da ele almış; kaptan-ı deryalığa getirdiği Küçük Hüseyin Paşa zamanında yapılan yeniliklerle Osmanlı bahriyesinin modernleştirilmesi yolunda önemli adımlar atmıştır. Eğitime önem verildi. Tersâne-i Âmire genişletildi. Çıkarılan kanunname ile Tersâne Eminliği'nin yerine Umûr-ı Bahriye Nezâreti teşkil edildi. Bu faaliyetler, II. Mahmud zamanında yapılacak yeniliklere zemin hazırladı. Gerçekten bu padişah zamanında da donanma ve tersane islahatına devam edildi. Yeni tip savaş gemilerinin yapımı sürdü. Fakat 1827 yılında Osmanlı donanmasının, Rus, İngiliz ve Fransız gemilerinden oluşan Haçlı donanmasıyla Navarin'de yakılması, olumlu gelişmelerin sonunu getirmiş ve dışarıdan buharlı gemiler satın alma yoluna gidilmiştir. Ancak bu facia sadece donanmamızı değil, yetmişmiş insan gücünü de yok etmişti.

Tanzimat'ın ilanından (1839) sonra Bahriye Meclisi kurulmuştur. Müftü hariç, üyelerinin tamamı deniz beylerinden oluşan bu meclis, Tersane-i Âmire'nin yürütme kurulunu oluşturuyordu. Ayrıca Bahriye Mektebi'nin işleriyle de ilgileniyordu. Sultan Abdülaziz zamanında (1861-1876) kaptanpaşalığın yerine *Babriye Nezareti* kurulmuş; bu arada buharlı ve zırlı gemiler satın alma işi devam etmiş, böylece dünyanın üçüncü büyük filosu teşkil edilmiştir. II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) de devam eden bu üstünlük, ne yazık ki Osmanlı Devleti'nin mukadder âkabetini değiştirememiştir.

Osmanlı Havacılığı

XX. yüzyıl başlarında Avrupa'da başlayan havacılık alanındaki gelişmelere paralel olarak Osmanlı Devleti'nde de askerî havacılığın kurulmasına çalışılmıştır. 1911 yılında Erkân-ı Harbiyye bünyesinde bir havacılık şubesi açılmış; ertesi yıl Ayastefanos (Yeşilköy)'ta Hava Uçuş Okulu tesis edilmiştir. Bu arada havacılık eğitimi için Avrupa'ya bir

heyet, pilot yetiştirmek için de Fransa'ya iki kişi gönderilmiştir. Daha sonra İngiltere, Fransa ve Almanya'dan uçak, malzeme ve havacı personel getirilmiştir. Balkan Savaşı çıkınca bu faaliyetler bir süre durmuştur.

Enver Paşa'nın harbiye nazırlığı zamanında (1914-1918) askerî havacılığı geliştirme çalışmalarına hız verilmiştir. Almanya'dan alınan uçakların Birinci Dünya Savaşı'nda bazı yararlıkları görülmüştür.

Kaynaklar

Ahmed Cevad, *Târib-i Askerî-i Osmanî*, İstanbul 1299, I; aynı eser, II, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, TY, nr. 4178; aynı eser, gösterilen yer, nr. 6127.

Albert Howe Lybyer, *Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi* (trc.: Seçkin Cılızoğlu), İstanbul 1987.

Barkan, Ömer Lütfi, "Timar", *İslâm Ansiklopedisi*, XII/1, s. 286-333.

Beydilli, Kemal, "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", *İst. Üniv. De. Fak. Tarih Dergisi*, S. 32 (Mart 1979), s. 481-494.

Bostan, İdris, *Osmanlı Babriye Teşkilatı. XVII.Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Ankara 1992

Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965.

D'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman*, VII, Paris 1824.

Erendil, Muzaffer, *Topçuluk Tarihi*, Ankara 1988.

Esad Efendi, *ÜS-ü Zafer*, İst. Üniv. Ktp.,TY, nr. 1293.

Eyyubî Efendi *Kanunnâmesi* (nşr.: Abdülkadir Özcan), İstanbul 1994.

Fatih Efendi, *Gülzâr-ı fütubât*, İst. Üniv. Ktp., nr. 3645.

Gencer, Ali İhsan, *Babriyede Yapılan Islâhat Hareketleri ve Babriye Nezaretinin Kuruluşu*, İstanbul 1985.

—, "Bahriye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IV, s. 501-509.

İlgürel, Mücteba, "Yeniçeriler", *İslâm Ansiklopedisi*, XIII, s. 385-395.

İnalçık, Halil, "Osmanlı Devrinde Türk Ordusu", *Türk Kültürü*, X/118 (Ağustos 1972), s. 130-138.

Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kıbâr fî Esfâri'l-Bihâr*, İstanbul 1329.

Mahmud Şevket, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyyesi*, İstanbul 1325.

Marsigli, Comte de, *Osmanlı İmparatorluğunun Zubur ve Terakkisinden İnhıtati Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti* (trc.: Nazmi), Ankara 1934.

Mebde-i Kanun-ı Yeniçeri Ocağı Taribi (nşr.: İ. Y. Petrosyan), Moskova 1987.

Özcan, Abdülkadir, "Osmanlılar'da Askerî Teşkilat", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, IV, s. 7-145

—, "Osmanlı Askerî Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Taribi*, İstanbul 1994, I, s. 337-371.

—, "Hassa Ordusunun Temeli: Muallem Bostaniyân-ı Hassa Ocağı. Kuruluşu ve Teşkilatı", *İst. Üniv. Ed. Fak. Tarih Dergisi*, S. 34 (İstanbul 1984), s. 347-396.

—, "Çeribaşılık Müessesesi", *Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1 İstanbul 1991, s. 196-203.

—, "Tarih Boyunca Türklerde Ordu ve Politika Genel Bir Bakış", *İslâm*, S. 156 (Ağustos 1996), s. 17-19.

—, "Hassa Ordusundan Birinci Orduya", *Tarih ve Medeniyet*, S. 47 (Şubat 1998), s. 20-23.

—, "Akıncı", *DİA*, II, s. 249-250.

—, "Altı Bölük", *DİA*, II, s. 531.

—, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye", *DİA*, III, 457-458.

—, "Bâb-ı Seraskerî", *DİA*, IV, s. 364.

—, "Cerehor", *DİA*, VII, s. 393.

—, "Çorbacı", *DİA*, VIII, s. 369-370.

—, "Deli", *DİA*, IX, s. 132-135.

—, "Devşirme", *DİA*, IX, s. 254-257.

—, "Esâme", *DİA*, XI, s. 35356.

—, "Eşkinci", *DİA*, XI, s. 469-471.

—, "Eşkinci Ocağı", *DİA*, XI, s. 471.

—, "Gönüllü", *DİA*, XIV, s. 153-155.

—, "Gureba Bölükleri", *DİA*, XIV, s. 201-202.

—, "Harbiye", *DİA*, XVI, s. 115-119.

—, "Harbiye Nezareti", *DİA*, XVI, s. 119-120.

Pirî Reis, *Kitâb-ı Babriyye*, Ankara 1935.

Rycaut, Paul, *The Present State of the Ottoman Empire*, Misenheim Glan 1972.

Tacan, Necati, *Akıncılar ve Mehmed II, Bayezid Zamanlarında Akıncılar*, İstanbul 1936.

Taneri, Aydın, *Kuruluş Devri Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri*, Ankara 1981.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1943-1944, I-II.